

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

РОЛЬ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯTHE ROLE OF AGRARIAN BUSINESS
IN ENSURING EMPLOYMENT OF THE POPULATION

У статті розглянуто сутність і особливості підприємництва в аграрній сфері. Охарактеризовано основні види, кількість та структуру сільськогосподарських підприємств. Визначено значення аграрного підприємництва у забезпеченні зайнятості населення та розвитку сільських територій. Висвітлено динаміку кількості зайнятого населення у сільськогосподарській галузі та кількості безробітних у сільській місцевості за 2008–2017 роки. Зазначено, що навантаження на одне вільне робоче місце кваліфікованих робітників сільськогосподарського та рибного господарств було найбільшим серед усіх професійних груп. У статті наведено позитивні наслідки та недоліки державної політики, спрямованої на створення організаційно-правових та економічних умов розвитку фермерських господарств, а також удосконалення процесів управління земельними відносинами. Запропоновано шляхи розширення можливостей працевлаштування у контексті адаптації позитивного досвіду країн ЄС.

Ключові слова: підприємництво, зайнятість, сільська місцевість, аграрні підприємства, ринок праці, аграрний сектор, працевлаштування, розвиток сільських територій.

В статті рассмотрены сущность и особенности предпринимательства в аграр-

ной сфере. Охарактеризованы основные виды, количество и структура сельскохозяйственных предприятий. Определено значение аграрного предпринимательства в обеспечении занятости населения и развитии сельских территорий. Освещена динамика количества занятого населения в сельскохозяйственной отрасли и количества безработных в сельской местности за 2008–2017 годы. Отмечено, что нагрузка на одно свободное рабочее место квалифицированных работников сельского, лесного и рыбного хозяйств была самой большой среди всех профессиональных групп. В статье приведены положительные последствия и недостатки государственной политики, направленной на создание организационно-правовых и экономических условий развития фермерских хозяйств, а также совершенствование процессов управления земельными отношениями. Предложены пути расширения возможностей трудоустройства в контексте адаптации положительного опыта стран ЕС.

Ключевые слова: предпринимательство, занятость, сельская местность, аграрные предприятия, рынок труда, аграрный сектор, трудоустройство, развитие сельских территорий.

УДК 334.722:331.5

Алексеева О.В.

аспірант

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Agrarian entrepreneurship is an important sector of the economy, which plays a special role in the creation of competitive products and is the basis for improving the well-being of rural population. As part of a multi-faceted economy, entrepreneurship provides not only secondary but also basic employment of the rural population. Reducing unemployment in rural areas requires the implementation of measures aimed at increasing the opportunities for creating additional jobs at the expense of state incentives and supporting the development of agrarian production, including organic and non-agricultural trading activities (in particular green tourism); promoting the expansion of flexible new forms of labor relations, which include remote, partial and "borrowed" employment, the combination of occupations and positions etc. By increasing employment and developing its economic initiative, agrarian entrepreneurship forms a class of entrepreneurs, which allows to mitigate the social tension in society. The article deals with the essence and features of entrepreneurship in the agrarian sector. It is characterized main types, quantity and structure of agricultural enterprises. The importance of agrarian entrepreneurship in ensuring employment of the population and development of rural territories is determined. The dynamics of the number of working population in the agricultural sector and the number of unemployed in rural areas in 2008–2017 have been analyzed. The load on a single vacancy of skilled workers in rural, forestry and fisheries in 2017 was the largest among all professional groups. It is revealed that in the conditions of macroeconomic instability for the development of small and medium businesses the most advanced economic state policy direction is the spread of public-private partnership. The article presents the positive consequences and disadvantages of state policy aimed at creating the organizational, legal and economic conditions of the development of farms, as well as improving the processes of land relations management. Ways of expanding employment opportunities in the context of adaptation of positive experiences of EU countries are offered.

Key words: entrepreneurship, employment, rural areas, agrarian enterprises, labor market, agrarian sector, employment, rural development.

Постановка проблеми. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та активні дії держави щодо розвитку торговельних зв'язків у сфері аграрного виробництва дають значні можливості для аграрного підприємництва. Економіка більшості сільських територій України є не досить диверсифікованою, але аграрне підприємництво має низку переваг порівняно з іншими видами діяльності.

Розвиток аграрного підприємництва в національній економіці відбувається на фоні зносу

основних засобів виробництва, значних виробничих витрат, неефективної системи кредитного забезпечення аграрних підприємств. Сучасні тенденції розвитку аграрного підприємництва потребують негайного вирішення, оскільки цей сектор економіки є не лише основою зайнятості більшості населення сільських територій України, але й пріоритетною галуззю розвитку національної економіки в умовах євроінтеграційних процесів.

Підприємництво сприяє виявленню невикористаних резервів зростання продуктивності праці та інших економічних показників за рахунок орієнтації на кінцевий результат та впровадження останніх науково-технічних досягнень. Саме тому дослідження різних аспектів підприємницької діяльності набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми розвитку аграрного підприємництва вивчалися такими українськими вченими, як В.Г. Андрійчук, О.М. Бородіна, З.С. Варналій, Я.М. Гадзало, П.І. Гайдуцький, А.О. Гуроров, Ю.О. Лупенко [18; 19], М.Й. Малік [7; 11; 15], О.Г. Шпикуляк [10; 12; 20; 21] та інші. Питанням ролі та змісту підприємництва у соціально-економічному розвитку сільських територій присвячені праці таких учених, як G.A. Alsos, S. Carter [1], H. Landstrom [2] та S. Marlow [3].

Дослідження вчених мають велике теоретичне та практичне значення, проте проблема розвитку аграрного підприємництва потребує постійного вивчення в умовах динамічних змін внутрішніх і зовнішніх чинників. Не досить опрацьованими у науковій літературі залишаються питання обґрунтування ролі аграрного підприємництва в забезпеченні зайнятості населення.

Постановка завдання. Метою дослідження є окреслення основних засад аграрного підприємництва та визначення його ролі у забезпеченні зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Підприємництво (підприємницька діяльність) – це ініціативна самостійна діяльність громадян, спрямована на отримання прибутку або особистого доходу, яка здійснюється від свого імені, на свій ризик і під свою відповідальність або від імені і під майнову відповідальність юридичної особи підприємства. Підприємництву в аграрній сфері притаманна низка особливостей, пов'язаних із характером сільськогосподарського виробництва, що базуються на здатності до природного відтворення рослинних і тваринних організмів, яка залежить від клімату та ґрунту. Наслідки господарювання в цій галузі залежать не тільки від технічної озброєності працівника, а й від природних умов. Серед особливостей підприємництва в аграрній сфері найбільш значущими є:

1. Підприємець має справу з продукцією першої життєвої необхідності, а тому він повинен вчасно, в необхідному обсязі та асортименті, з урахуванням віку, статі, національних традицій, стану здоров'я населення задовольняти потреби споживачів.

2. У сільському господарстві робочий період не збігається з періодом виробництва продукції, тому підприємець повинен значну частину своєї уваги приділяти здійсненню агромаркетингу, який передбачає вміння прогнозувати діалектику попиту споживачів, знання ринкової кон'юнктури та інше.

3. Сезонність виробництва у сільському господарстві передбачає, що підприємець повинен на потрібному рівні володіти знаннями з організації сільськогосподарського виробництва, що дасть можливість раціонально використовувати наявні виробничі ресурси.

4. Основним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, тому підприємець повинен не тільки отримати прибуток від її використання, але й відновити і покращити її якості.

5. Багатоваріантність форм власності на землю, засоби праці, вироблену продукцію викликає багатоаспектну конкуренцію. Це вимагає від підприємця підвищувати конкурентоспроможність продукції, яку він виробляє.

6. Сільськогосподарське виробництво передбачає не просто використання техніки, а створення системи машин, яка могла би забезпечувати максимальну кількість необхідних засобів виробництва в критичні строки, щоб виконати всі роботи в оптимальний період і не допустити втрат урожаю. Тому підприємець повинен бути готовий до значних затрат на придбання необхідної сільськогосподарської техніки та отримання бажаного прибутку не відразу, а через певний період часу.

7. Сільськогосподарське виробництво ведеться в різних природно-кліматичних умовах, тому підприємець обмежений вибором виробництва тих чи інших продуктів цими умовами.

Нині в Україні функціонують такі види сільськогосподарських підприємств:

1. Приватне підсобне господарство громадян – форма виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян, а також на особистій праці та праці членів їхніх сімей і є додатковим джерелом прибутків та має споживчий характер.

2. Приватні сільськогосподарські підприємства займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та товарів, діють на засадах підприємництва і самоврядування, на основі об'єднання земельних наділів та технічних засобів кількох господарств.

3. Селянське (фермерське) господарство – сімейно-трудове об'єднання жителів села, добробут яких забезпечується особистою працею, пов'язаною із сільськогосподарським виробництвом продовольства, сировини, готових продуктів харчування.

4. Сільськогосподарські кооперативи – юридичні особи, утворені на основі добровільного об'єднання пайових внесків фізичних і юридичних осіб для участі у спільній виробничій діяльності, керівництво якими здійснюється виборними особами.

5. Акціонерні товариства – підприємства, які формують свій капітал шляхом придбання акцій його учасниками (акціонерами).

Кожна з наведених організаційно-правових форм підприємницької діяльності має свої пере-

ваги і недоліки, які визначаються особливістю конкретних умов ведення бізнесу. Аналізуючи кількість сільськогосподарських підприємств (рис. 1), варто зазначити, що у 2017 році [4] їхня чисельність зменшилась на 24% порівняно з 2010 роком.

Що стосується структури сільськогосподарських підприємств (рис. 2), то за проаналізовані роки вона залишилася майже незмінною. Зокрема, у 2017 році господарські товариства становили 15,3% від загальної кількості підприємств, приватні підприємства – 7,1%, кооперативи – 0,98%, фермерські господарства – 74,88%, державні підприємства – 0,44%, підприємства інших форм власності – 1,3%. У структурі сільськогосподарських підприємств у 2010 році найбільшу частку займали також фермерські господарства, господарські товариства і приватні підприємства із частками 73,8%, 13,8% і 7,5% відповідно.

Багатофункціональний характер сільських територій низка вчених-економістів визначають концепцією формування стратегії розвитку села, зокрема підтримки несільськогосподарської діяльності його мешканців [6; 9; 13]. Основу багатофункціонального розвитку становить місцеве підприємництво, яке спрямоване на різні форми залучення капіталу, з одного боку, розширення аграрної діяльності та розвиток інших чи нових сільськогосподарських напрямів виробництва, а з іншого – на становлення бізнесу, не пов'язаного з аграрним сектором місцевої економіки [6, с. 65–66].

Значення аграрного підприємництва також збігається з його важливою роллю у життєдіяльності економічної системи загалом: зростає ефективність сільськогосподарського виробництва, формуються більш гнучкі структури на аграрному ринку, розширюється сфера прикладання праці населення.

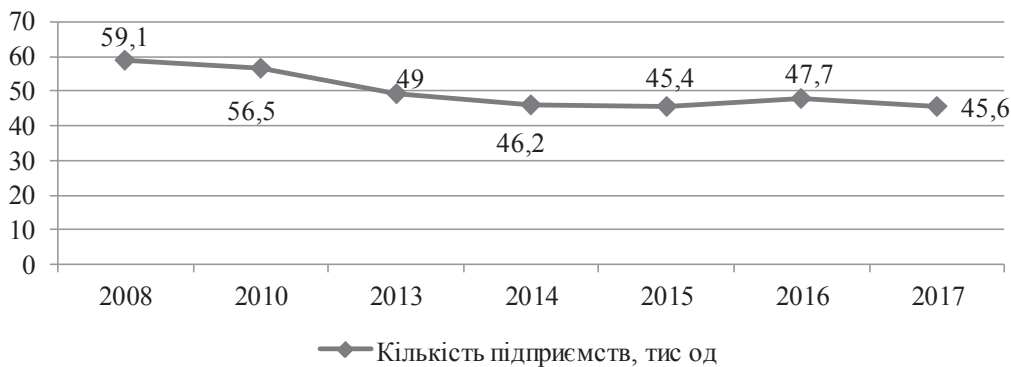

Рис. 1. Кількість сільськогосподарських підприємств, тис. од.

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

Рис. 2. Структура сільськогосподарських підприємств, %

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

Аграрне підприємництво відіграє важливу роль у розвитку сільських територій. Безперечно, що підприємницькі структури справляють значний вплив на розвиток села. В.Ф. Іванюта [5, с. 62] виділяє такі напрями впливу:

- бізнес приносить додаткові доходи для самих людей, що сприяє підвищенню рівня життя сільського населення та зростанню його добробуту;
- підприємництво безпосередньо є джерелом формування бюджетів місцевих сільських рад;
- підприємництво вирішує проблеми продовольчого забезпечення населення сільських територій і цим сприяє забезпеченню продовольчої безпеки загалом;
- агробізнес сприяє утворенню ланцюгів переробки сільськогосподарської продукції, заготівлі сировини, ремонту сільськогосподарської продукції, а також наданню різноманітних видів послуг.

Аграрний сектор робить суттєвий внесок у ВВП країни, надходження валютних коштів від здійснення зовнішньоторговельних операцій, забезпечує внутрішній ринок країни широким асортиментом продуктів харчування на цілком прийнятному рівні.

Аграрний сектор у 2018 р. демонстрував позитивну динаміку зростання. У січні-листопаді 2018 р. індекс сільськогосподарської продукції порівняно із січнем-листопадом 2017 р. становив 108,2%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – 113,4%, у господарствах населення – 102,0%. При цьому обсяги виробництва продукції у рослинництві зросли на 11,2%, у тваринництві – на 0,4% [4].

Загалом позитивна динаміка в аграрному секторі економіки була досягнута завдяки активізації державної політики, яка, окрім імплементації вітчизняного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів, спрямована на створення організаційно-правових та економічних

умов розвитку фермерських господарств, удосконалення процесів управління земельними відносинами [22]. Найбільш суттєвими досягненнями з огляду на тематику цього дослідження вважаємо:

1. Модернізація державної політики розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації. Зокрема, КМУ схвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр. [17], яка передбачає надання підтримки фермерським господарствам; створення нових робочих місць на селі, зокрема через стимулювання сільськогосподарської кооперації; диверсифікацію діяльності фермерських господарств; створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками; збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.

2. Початок практичної реалізації Концепції розвитку сільських територій шляхом затвердження КМУ відповідного плану заходів [16], розрахованого на період до 2025 р. Виконання комплексу заходів сприятиме стимулюванню підприємницької активності, диверсифікації зайнятості сільського населення, удосконаленню механізмів впливу громадського самоуправління та регіонального саморегулювання на соціально-економічні складники життєдіяльності громад та сільських територій.

Нинішня ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування у сільській місцевості розглядається як катастрофічна, селянам дуже складно знайти роботу за місцем проживання (рис. 3, 4).

Навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) кваліфікованих робітників сільського, лісового та рибного господарств становило у 2017 році 41 особу, що найбільше серед усіх професійних груп, тоді як загалом на зареєстрова-

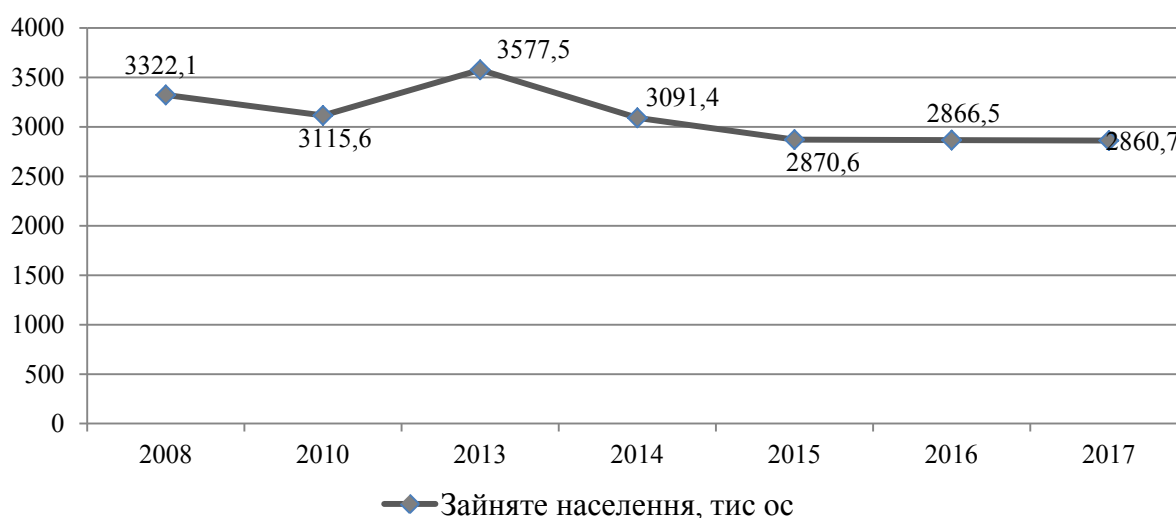

Рис. 3. Кількість зайнятого населення у сільськогосподарській галузі, тис. осіб

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

Рис. 4. Безробітне населення у сільській місцевості, тис. осіб

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

ному ринку праці цей показник дорівнює 7 осіб [4]. Така ситуація свідчить про обмеження можливостей працевлаштування у сільському господарстві, яке є основним місцем зайнятості селян.

Стратегічними напрямками підвищення зайнятості населення сільських територій є використання матеріальної підтримки й ініціативи безробітних громадян для організації ними власної підприємницької діяльності [8, с. 101].

Сучасний стан аграрного сектору демонструє вичерпання резервів нинішньої моделі його розвитку, заснованої на ефектах масштабу та екстенсивних методах використання ресурсів. Одним із головних обмежень його функціонування та розвитку є невизнання особистих селянських господарств населення як економічних суб'єктів, що унеможливує їх ідентифікацію як виробників товарної продукції. Особисті селянські господарства населення не є юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, а отже, і не є суб'єктами підприємництва, які повинні проходити процедури державної реєстрації. У такому вигляді вони не можуть вважатися виробниками товарної продукції, оскільки не забезпечують встановлених законодавством вимог щодо сертифікованого виробництва сільськогосподарської продукції.

Крім того, зміни до Закону України «Про фермерське господарство» не спонукають особисті селянські господарства трансформуватися у фермерські. Оформлення фермерського господарства і подальше набуття статусу сімейного фермерського господарства потребує від них додаткових витрат коштів, часу і зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо.

Привабливість вибору селянином офіційного статусу підприємця має бути підтримана доступністю для нього переваг учасника прозорих рин-

ків продукції та засобів виробництва, поширення на селянське господарство, що набуло підприємницького статусу, переваг одержувача державної допомоги або учасника цільових програм розвитку певних напрямів господарювання (наприклад, сімейних ферм), суб'єкта спрощеної системи оподаткування й обліку [14].

Найважливішою умовою для розширення можливостей працевлаштування є створення сприятливого середовища для сталого розвитку підприємництва. При цьому варто адаптувати позитивний досвід країн ЄС, пов'язаний із підтримкою підприємництва шляхом надання консультаційних послуг у поєднанні із:

- застосуванням гнучкого механізму податкових пільг;
- активізацією фінансово-економічних та організаційних механізмів пільгового та цільового кредитування інвестиційних проектів;
- розробленням і застосуванням системи дотацій на створення нових робочих місць;
- наданням субсидій на створення нових підприємств та робочих місць, працевлаштування безробітних;
- створенням бізнес-інкубаторів.

Висновки з проведеного дослідження. Аграрне підприємництво є важливим сектором економіки, що виконує особливу роль у створенні конкурентоспроможної продукції та є основою для поліпшення добробуту сільського населення. Будучи складником багатокладної економіки, підприємництво забезпечує не лише вторинну, а й основну зайнятість сільського населення.

Зниження безробіття у сільській місцевості потребує реалізації заходів, спрямованих на розширення можливостей для створення додаткових робочих місць за рахунок державного стимулю-

вання та підтримки розвитку аграрного виробництва, в тому числі органічного, та несільськогосподарських видів підприємницької діяльності (зокрема зеленого туризму); сприяння поширенню гнучких новітніх форм трудових відносин, до яких належать віддалена, мобільна, часткова та «запозичена» зайнятість, суміщення професій та посад тощо. Підвищуючи зайнятість населення та розвиваючи його господарську ініціативу, аграрне підприємництво формує клас підприємців, що дає їм змогу пом'якшувати соціальну напругу у суспільстві.

В умовах макроекономічної нестабільності для розвитку малого і середнього бізнесу, які є основними постачальниками нових робочих місць, перспективним напрямом державної економічної політики є поширення державно-приватного партнерства, яке зарекомендувало себе в розвинутих країнах однією з найефективніших форм об'єднання організаційних, фінансових та інноваційних ресурсів держави і приватного сектору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Alsos G.A., Carter S., Ljunggren E. The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural Development. Edward Elgar Publishing, 2011. 336 p.
2. Landstrom H. Entrepreneurship, Competitiveness and Local Development: Frontiers in European Entrepreneurship Research. Edward Elgar Publishing, 2007. 296 p.
3. Marlow S., Henry C., McElwee G. Exploring Rural Enterprises: New Perspectives on Research, Policy & Practice. Emerald Group Publishing, 2014. 280 p.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 9.02.2019).
5. Іванюта В.Ф. Роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій в контексті євроінтеграції. *Економічний вісник*. 2016. № 1. С. 61–67.
6. Кудла Н.Є. Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва. *Економіка України*. 2008. № 1. С. 62–71.
7. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва : трансформація та ефективність. *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 132–139.
8. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97–103.
9. Малік М.Й., Пулім В.А. Концептуальні засади розвитку сільських територій. *Збірник наукових праць*. 2010. №11. с. 84–90.
10. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал аграрних підприємств : управлінський аспект. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.
11. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5–16.
12. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Супрун О.М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі : макроекономічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2017. Випуск 1 (49). Т. 2. С. 32–37.
13. Могильний О.М. Державна політика у розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 125–131.
14. Напрями підвищення ефективності функціонування малих форм господарювання в аграрному секторі України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/3068> (дата звернення 5.02.2019).
15. Основи аграрного підприємництва : монографія / за ред. М.Й. Маліка. Київ : Інститут аграрної економіки, 2000. 582 с.
16. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій : розпорядження КМУ від 19.07.2017 р. № 489-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 141.
17. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації : розпорядження КМУ від 13.09.2017 р. № 664-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 190.
18. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю.О та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
19. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : Наукова доповідь / за ред. Ю.О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
20. Шпикуляк О.Г. Кадровий потенціал та його формування в аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2004. № 1. С. 155–158.
21. Шпикуляк О.Г. Менеджмент персоналу та мотивація праці в аграрних підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2004. 20 с.
22. Щодо стану та проблем функціонування та розвитку аграрного сектору економіки України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/3272> (дата звернення 04.02.2019).